

י"ג מידות בציבור

בעת שירותי הצבאי בשנת תשכ"ט שהייתי במחנה צבאי בסיני. במוצאי שבת א' הסליחות שידרו ברדיו את אמירת הסליחות מבית הכנסת הגדול שבתל אביב, והסתפקתי אם שמיעת י"ג מידות דרך הרדיו מצרפת אותי עם ציבור המתפללים בתל אביב, והנני רשאי לומר עמהם י"ג מידות הנאמרים רק בציבור.

התשובה לשאלה זו מצריכה עיון ביסוד חיוב אמירת י"ג מידות בציבור, האם החיוב הוא מדין אמירת דברים שבקדושה [קדיש קדושה וברכו] הנאמרים רק בציבור. ובתוך כך יבואר האם ציבור של נשים יכולות לומר י"ג מידות.

וכן יבואר דינו של הנמצא בבית כנסת בשעה שהציבור אומר י"ג מידות - האם מחוייב לומר עמהם י"ג מידות, באחד מהמקרים הבאים:

[א] כאשר הוא עומד באמצע התפילה.

[ב] הציבור אומרים י"ג מידות בשעת הוצאת ספר תורה בימים טובים (עי' שערי תשובה סי' תפח ס"ק

ב) נהוג היום ברוב בתי הכנסת והישיבות, אולם הוא נוהג כמנהג הגר"א (מעשה רב סי' קסד) שלא

היה אומר "ריבונו של עולם וי"ג מידות ביום טוב", ונשאלת השאלה האם מחוייב לומר עם הציבור.

[ג] אם כבר אמר י"ג מידות וכעת יושב ולומד בבית הכנסת, והציבור אומרים י"ג מידות האם מחוייב

לומר עם הציבור.

א.

כתבו הטור והשו"ע (או"ח סי' סה סע' ב) "קרא קריאת שמע ונכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שקורין קריאת שמע צריך לקרות עמהם פסוק ראשון, שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עם חבריו". וכן לענין קדושה פסק הרמ"א (סי' קכה סעי' א) את דברי שו"ת הרשב"א (ח"א סי' רמט) "ומי שאמר סדר קדושה ובא לבית הכנסת ומצא צבור עונין קדושה חוזר ועונה עמהם". והמג"א (סי' סה ס"ק ג) כתב: "והוא הדין שאר דברים שהציבור אומר כגון תהילה לדוד [אשרי יושבי ביתך] קורא עמהם, שכן דרך ארץ". ובמחצית השקל הוסיף: "והוא הדין עלינו לשבח". ובהיי אדם (כלל כא אות ז) כתב: "והוא הדין כל דבר שהציבור עוסקים בו אפילו פיוטים יקרא עמהם, אע"פ שכבר אמר, ואל יפרוש מן הציבור".

ומבואר בדברי הפוסקים שיש דברים שצריך לומר עם הציבור בשעה שהציבור עוסק בהם, כגון: קריאת שמע, קדושה, תהילה לדוד, עלינו לשבח ואפילו פיוטים שהציבור אומר. וטעם הדבר, כדי לא לפרוש מהציבור, ובפרט בקריאת שמע וכן באמירת עלינו לשבח שכל הציבור אומר "ואנחנו כורעים ומשתחוים", שצריך לאומרם עם הציבור, כדי שלא יראה שכביכול אינו מקבל עול מלכות שמים עם חבריו.

ולא רק כשבא לבית הכנסת והוא אינו מתפלל או עוסק בתורה, אלא אפילו אם נמצא באמצע התפילה או לימוד, עליו להפסיק ולהצטרף אל הציבור, וכפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' סו סעי' ג) "לקדיש ולקדושה ולברכו מפסיק, אפילו באמצע הפסוק, וכן למודים", ומוסיף הרמ"א: "וכן בברכו, ויש אומרים דאמן שעונין אחר ברכת הא-ל הקדוש ואחר שומע תפילה יש לו דין קדושה ויכול לענות אותם בקריאת שמע, ולכל הני מילי פוסקים, מכל שכן באומר תחנונים". ומתבאר שגם באמצע התפילה, במקומות שאינו רשאי להפסיק בהם בדיבור של חולין, חייב להפסיק לצורך אמירת דברים שבקדושה [קדיש קדושה וברכו ומודים דרבנן] כדי לאומרם עם הציבור.

ב.

בטור (או"ח סי' תקסה סעי' ה) מובאת מחלוקת אם היחיד יכול לומר י"ג מידות: "כתב רב נתן [בעל הערוך] שאין מנהג ליחיד המתענה לומר י"ג מידות. ואיני יודע מה חשש יש בדבר שהרי אינו אלא כקורא בתורה, שהרי לא אמרו חכמים (ברכות כא, ב) אלא כל דבר שבקדושה כגון קדיש וקדושה וברכו". וכתב הבית יוסף על דבריו של רב נתן "כך דעת הרשב"א (ח"א סימן ריא) וז"ל, מסתברא דכל שאומרן דרך תפילה ובקשת רחמים אין נאמרים ביחיד **דדבר שבקדושה הן**, וכמו שאמרו באגדה (ראש השנה יז, ב) נתעטף הקב"ה כשליח ציבור ואמר לו כשישראל עושין לפני כסדר הזה וכו', אבל אם בא לאומרן דרך קריאה בעלמא [בניגון ובטעמים] אומרן כדרך שאומרים האופנים וקראי דקדושה דרך קריאה, עכ"ל. ואע"פ שכתב הרב דוד אבודרהם (עמ' רנא) שהרבינו יונה כתב כדברי רבינו [הטור] לא נהוג עלמא הכי".

ומבוארת בזה מחלוקת בין הראשונים: לדעת רב נתן בעל הערוך והרשב"א, **י"ג מידות אומרים רק בציבור, ככל דברים שבקדושה**. אולם הטור ורבינו יונה חולקים וסוברים, שגם יחיד יכול לומר י"ג מידות. ובמושכל ראשון ניתן היה לומר שלדעתם רק קדיש קדושה וברכו נחשבים ל"דבר שבקדושה", ולכן אין היחיד רשאי לאומרם, ואילו י"ג מידות אינן מוגדרות כ"דבר שבקדושה" המחייב ציבור, ולפיכך גם היחיד רשאי לאומרם.

בשו"ע (סי' תקסה סעי' ה) נפסק כדעת הערוך והרשב"א: "אין היחיד רשאי לומר י"ג מידות דרך תפילה ובקשת רחמים, **דדבר שבקדושה הם**, אבל אם בא לאומרם דרך קריאה בעלמא אומרם". והוסיף הרמ"א: "וכן אין ליחיד לומר סליחות או ויעבור". ובמשנה ברורה (שם ס"ק יג) הביא ש"האחרונים תמהו על עיקר הדין דלמה לא יאמר היחיד סליחות שהוא תחנונים בעלמא, והסכימו דסליחות בלא י"ג מידות יכול יחיד לומר". וצריך להבין מה יסוד המחלוקת בין הרמ"א והאחרונים האם יכול היחיד לומר סליחות.

ג.

והנה בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' מד) נשאל הגר"ש קלוגר אם מותר להפסיק באמצע ברכות קריאת שמע כדי לומר עם הציבור י"ג מידות. והשואל רצה לתלות את הדין במחלוקת הנ"ל ולומר, שלדעת הערוך והרשב"א ש"ג מידות הם דבר שבקדושה, הרי שיש להפסיק ולאומרם, וכפי שמפסיקים כדי לומר קדיש קדושה וברכו. ואילו לדעת הטור ורבינו יונה ש"ג מידות אינם דבר שבקדושה, אינו רשאי להפסיק באמצע התפילה כדי לאומרם.

והשיב הגר"ש קלוגר: "להפסיק אינו נראה, דמה בכך דהוי דבר שבקדושה, מכל מקום אינו מחוייב לאומרו, ואינו דומה לקדיש ולקדושה ולברכו, דהוי החיוב על האדם, ואף בשומע קדיש שאינו מחוייב בו לשמוע מכל מקום חדא דשם קדיש הוי מחוייב ועומד דיש קדישים שמחוייב לשמוע אף דאינו מחוייב לענות דהרי אומר ואמרו איש"ר, אך בי"ג מידות אין שום חיוב עליו מדינא דש"ס לאומרו, וגם אינו מחוייב לענות אם שומע, והרי באמן אחר ברכת הש"ץ בתפילה בקול רם דהוי ודאי דבר שבקדושה כל התפילה, ומכל מקום לא יענה אמן רק אחר הא-ל הקדוש ושומע תפילה, ומכל שכן בי"ג מידות".

ולמדנו מדבריו שגם אם י"ג מידות הם "דבר שבקדושה" ורשאי לאומרם רק בציבור, אולם אין הם כשאר "דבר שבקדושה". שכן יש להבדיל בין "דבר שבקדושה" כגון קדיש קדושה וברכו שיש חיוב לאומרם, לעומת י"ג מידות שאין חיוב לאומרם. ולכן אמנם י"ג מידות נאמרים רק בציבור, אך עדיין אין זה מתיר להפסיק באמצע התפילה כדי לאומרם עם הציבור. ואדרבה, גם יש איסור בדבר, וכמו שכתב הציץ אליעזר (חלק יא סימן ג) לאחר שהביא את דברי הגר"ש קלוגר: "ואם כן גם איסור שמענו להפסיק כדי לענות". והוסיף הציץ אליעזר לחדש: "ואם נאמר בזה זיל בתר טעמא, צריך להיות אסור לענות אפילו באמצע פסוקי דזמרה". כלומר, מאחר ואין חיוב לומר י"ג מידות, נמצא שגם באמצע פסוקי דזמרה אסור להפסיק כדי לומר י"ג מידות, שהרי אין חיוב לאומרו.

וגם פשוט לפי זה, שאם עומד באמצע תפילת שמונה עשרה, אינו מפסיק לצורך שמיעת י"ג מידות, שכן אין כל חיוב לאומרו. [והתוספות (ברכות כא, ב ד"ה עד) הביאו את דברי רש"י בסוכה (לח, ב) "דאדם המתפלל ושמע מפי החזן קדיש או קדושה אינו יכול להפסיק ולענות עם הציבור אלא ישתוק וימתין מעט דשומע כעונה", אך "רבינו תם ור"י היו אומרים דאדרבה אי שומע כעונה הוי הפסקה אם שותק". ומבואר לפי רש"י ששמיעת דברים שבקדושה באמצע שמונה עשרה מהווה הפסק. ואף שלהלכה נפסק שלא כדעתו, וכפי שכתבו שם התוספות "ומכל מקום נהגו העם לשתוק ולשמוע, וגדול המנהג", אולם נוכל ללמוד מזה שבוודאי אין להפסיק ולשמוע בשמונה עשרה דברים שאינו מחוייב לאומרו].

ד.

לפי סברת הגר"ש קלוגר שאין חיוב לומר י"ג מידות עם הציבור ולכן אינו מפסיק לאומרם באמצע התפילה - יש לדון האם גם כשעוסק בלימודו אינו מחוייב לומר י"ג מידות עם הציבור. ובשו"ת ציץ אליעזר (המשך דבריו הנ"ל) כתב שיש לפוטרו מלהצטרף לאמירת י"ג מידות עם הציבור מטעם "העוסק במצוה פטור מן המצוה", וז"ל: "ובכל כגון דא שייך גם ביותר הפטור מטעם דעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכדמצינו שהשיב בדומה לזה בספר שו"ת מהרש"ג (ח"א או"ה סי' נב) בנוגע אם מותר להפסיק באמצע פסוקי דזמרה להצטרף לומר בריך שמייה להוצאת ספר תורה, והשיב לאיסור בנמקו, דלא קאמר הזוה"ק דצריך לאומרו בשעת הוצאת ס"ת אלא העומד פנוי, אבל המתפלל איזה תפלה אפילו באופן דמותר לו להפסיק, מכל מקום אינו צריך לומר בריך שמייה. ואפילו באם הוא רק עוסק בתורה, או אפשר אפילו באם הוא רק אומר תהלים, מכל מקום שוב אינו צריך לומר בריך שמייה, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה".

גם האגרות משה (או"ח ח"ג סי' פט) דן בשאלה זו, ובתחילת דבריו כתב: "בדבר אם אלו שכבר התפללו שומעין שאומרין הקהל י"ג מידות מחוייבים לענות עמהם, לא ראיתי בעניותי דבר בזה, דלכאורה איזה חיוב יש להיות". ומבאר רבי משה, שחיוב אמירת קריאת שמע עם הציבור הוא כדי "שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים", ובקדושה יש טעם נוסף לחיובו, כי בקריאת שמע יש חיוב לקרוא רק פעמיים ביום, בשחרית ובערבית, ויותר אינו מחויב, וגם אם יקרא פעם נוספת אינו אלא כקורא בתורה, ולכן בק"ש החיוב לומר עם ציבור הוא רק כדי לא להוציא עצמו מהציבור. משא"כ בקדושה "כל חיובו הוא לקדש שם שמים באמירת קדושה ובענייה לברכו הוא כשאיכא צבור שמקדשין, וליכא שום שיעור, בין לקולא, שליכא שום חיוב על גופו של האדם לילך לבית הכנסת בשביל אמירת קדושה, בין לחומרא שאפילו מאה פעמים מקיים מצות קדושה ממש כמו בפעם ראשון, ונמצא שמדינא מוכרח האדם לומר קדושה עם הצבור בכל פעם כפעם הראשון, מה שאין זה בק"ש".

ולפי זה מחלק רבי משה בין חיוב אמירת קריאת שמע, קדושה וברכו עם הציבור, לחיוב אמירת י"ג מידות עם הציבור. כי בי"ג מידות לכאורה לא שייך לומר את הטעם לחיובו בקריאת שמע "שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים", וגם לא את הטעם לחיובו בקדושה וברכו משום החיוב "לקדש שם שמים" עם הציבור. ומוסיף האגרות משה: "ואף שבסימן תקס"ה סעיף ה' לענין דאין היחיד רשאי לומר י"ג מידות דרך תפלה ובקשת רחמים איתא משום דדבר שבקדושה הם, לא מסתבר שיהיה זה גם לענין חיוב לומר הי"ג מידות, דהא אין אומרים הי"ג מידות לכוונה לקדש בזה שם שמים ולספר שבחיו כמו קדושה וקדיש וברכו, אלא שאומרים לתפילה שירחם עלינו במידות הרחמים שלו, ואם כן שייך זה רק לאלו המתפללים ומבקשים רחמים, וכיון שהוא אינו מתפלל עתה עמהם הרי לא שייך לו להזכירם".

אולם למרות דבריו אלו, שאין סברא לחייב את היחיד לומר י"ג מידות עם הציבור, מסיים רבי משה במסקנה שונה: "**אבל מנהג העולם הוא להזכירם**, ומסתמא יש להם מקור על זה. וטעם יש לזה, שהוא להטיב להציבור המתפללים שאף שיש להם עשרה האומרים, מכל מקום כשיש יותר עם האומרים הי"ג מידות מתעוררין הרחמים מהשי"ת על הציבור המתפללין ביותר, ולפי המנהג יש גם להפסיק מלימודו ולענות עמהם הי"ג מידות, ולהפסיק כשלומדים תורה ברבים מסתבר שאין להפסיק", עכ"ד.

והנה לעיל [אות א] הבאנו את דברי הפוסקים שצריך להצטרף לציבור האומר תהילה לדוד או עלינו לשבח משום "דרך ארץ", והחיי אדם כתב שכל דבר שהציבור עוסקים בו אפילו פיוטים יקרא עמהם "כדי לא לפרוש מהציבור". אולם לפי האגרות משה יוצא שאמירת תהילה לדוד, עלינו או אמירת הפיוטים דומה לי"ג מידות שאין חיוב לאומרם עם הציבור, שהרי לא שייכים בהן הטעמים לאמירת קריאת שמע וקדושה עם הציבור, ולכן אין חיוב לאומרם עם הציבור, ודלא כהפוסקים הנ"ל, וצ"ע.

ה.

ממוצא הדברים נתבארה לנו מחלוקת הפוסקים אם י"ג מידות הם "דברים שבקדושה" לענין חיובם בציבור, ופסק השו"ע כדעת הסוברים שהם "דברים שבקדושה", ולכן אין לאומרם אלא בציבור ולא ביחיד. אך יחד עם זאת, גם לפי דעה זו, אין הי"ג מידות ככל "דבר שבקדושה", ולפיכך אינו יכול להפסיק באמצע התפילה כדי לאומרם יחד עם הציבור כדין קדיש קדושה וברכו - או משום סברת הגר"ש קלוגר, שאין חיוב לומר י"ג

מידות, בניגוד לקדיש קדושה וברכו שיש חיוב לאומרם. או משום סברת האגרות משה, שאין חיוב לומר י"ג מידות עם הציבור, מכיון שאין בה את הטעמים שנאמרו לחיובו בקריאת שמע ["שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים"], וגם לא את הטעם לחיובו בקדושה וברכו [משום החיוב "לקדש שם שמים" עם הציבור]. ומאחר ואינו מחוייב לאומרם עם הציבור, ודאי שאינו יכול להפסיק באמצע התפילה כדי לאומרן. ואם יושב בבית כנסת ולומד, פסק האגרות משה, שצריך להפסיק מלימודו לענות עמהם י"ג מידות, אך אינו צריך להפסיק כשלומדים תורה ברבים.

ולפי זה גם בשעה שהציבור אומרים י"ג מידות בשעת הוצאת ספר תורה בימים טובים, כנהוג היום ברוב בתי הכנסת והישיבות, ובבית הכנסת נמצא אדם הנוהג כמנהג הגר"א שלא היה אומר י"ג מידות ביום טוב, נראה שלפי סברת הגר"ש קלוגר, שיש הבדל בין "דבר שבקדושה" כגון קדיש קדושה וברכו שיש חיוב לאומרם עם הציבור, לעומת י"ג מידות שאין חיוב לאומרם עם הציבור, גם כאן אינו חייב לומר י"ג מידות עם הציבור.

ואולם לפי האגרות משה, מסתבר שצריך לומר עם הציבור, כדין הלומד בבית הכנסת שצריך לומר עם הציבור י"ג מידות, כי כשיש יותר אומרי י"ג מידות מתעוררים יותר רחמי השי"ת על ציבור המתפללים, ולכן צריך להצטרף לומר י"ג מידות עם הציבור.

ופשיטא שגם לפי דברי הפוסקים שצריך להצטרף לציבור האומר תהילה לדוד או עלינו לשבח משום "דרך ארץ", ולדעת החיי אדם שכל דבר שהציבור עוסקים בו אפילו פיוטים יקרא עמהם "כדי לא לפרוש מהציבור", חייב לומר י"ג מידות עם הציבור כדי לא לפרוש מן הציבור. ואם בכל אופן רוצה לקיים מנהג הגר"א לא לאומרן, יצטרך לצאת מבית הכנסת בשעה שהציבור אומרם, כדי לא לפרוש מהציבור.

ו.

על פי האמור נבוא לדון האם בשמיעת י"ג מידות דרך הרדיו ניתן להצטרף לציבור המתפלל במקום אחר. בשו"ע (או"ח סי' נה סעי' כ) נפסק: "היו עשרה במקום אחד, אומרים קדיש וקדושה, אפילו מי שאינו עמהם יכול לענות". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ס) "רצה לומר אפילו הוא בבית אחר רחוק לגמרי, שכיון שעשרה הם במקום אחד שכינה שרויה ביניהם, ואז אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין כל מי שרוצה לצרף עצמו עם אביו שבשמים השוכן בתוך אלו העשרה". ועוד כתב המשנה ברורה (ס"ק סא) "יכול לענות אמן ואיש"ר וקדושה וברכו וכן יכול להוציאו ידי חובתו בתפילה אם אינו בקי".

אמנם הוסיף המחבר: "ויש אומרים שצריך שלא יהיה מפסיק טינוף או גוי". וכתב המשנה ברורה (ס"ק סד) "כיון שהוא מפסיק בין העשרה ובין זה שרוצה להצטרף עמהם הוא מפסיק בין השכינה וגורם לשכינה שאינה שורה כאן". ומלשונו של מרן המחבר שכתב דעה זו בשם "ויש אומרים" דייק הלבושי שרד "דדעה ראשונה עיקר, מדכתב דעה זו בלשון יש אומרים, וכן משמע דס"ל לרמ"א בסעי' א' עט סעי' א' כמ"ש המג"א שם סק"ג. ומכל מקום ראוי להחמיר, אבל בשעת הדחק העושה כדעה ראשונה לא הפסיד". וכן נפסק במשנה ברורה (ס"ק סב), ובספר מעשה רב להגר"א (סעי' מז) "קדיש וקדושה ואמן יכול לענות כששומע מבית לבית אפילו כשיש הפסק דבר שנזכר בשו"ע כיון שאינו רואה".

לפי זה יש לומר שבשעת הדחק ניתן להצטרף לציבור על ידי שמיעת דברים שבקדושה באמצעות הרדיו, גם אם יש הפסק טינוף או גויים בין ציבור המתפללים ליחיד המאזין להם בביתו דרך הרדיו. וכן פסק בשו"ת יחוה דעת (ח"ב סי' סח) לאחר שהביא את דברי הפוסקים הנ"ל, והוסיף: "השומע מהרדיו בשידור חי, סוף סוף ברור שבאותה שעה הצבור עומדים במקום מסויים ואומרים קדיש וי"ג מידות וכדומה, לפיכך נראה שרשאי לענות עמהם. והרי זה דומה למה שאמרו בסוכה (נא, ב) במעשה של בני אלכסנדריא של מצרים שהיה שם קהל רב ולא היו יכולים כולם לשמוע מפי השליח צבור את הברכות, והיו מניפים בסודרים כדי שידעו חתימת הברכות ויענו אמן. והסבירו התוספות שם שאין זה בכלל אמן יתומה, הואיל והיו יודעים באיזו ברכה השליח צבור עומד, ורק לא היו שומעים אותו. וראה בשו"ע (או"ח סי' קכד סע' ח). והוא הדין כאן שהוא שומע הקדיש ויודע על מה שהוא עונה אמן רשאי לענות... בסיכום: השומע סליחות וי"ג מידות דרך הרדיו בשידור חי, עונה אמן וי"ג מידות".

[ומכל מקום סיים שם שהשומע קידוש או מקרא מגילה מהרדיו, אינו יוצא ידי חובתו, מכיון שלא שמע הברכה במישרין מפי אדם בר חיוב, אלא שמע את קול הרדיו או הטלפון שהם מכשירים הקולטים את קול האדם ולא את קולו של האדם, והארכנו בעניינים אלו בספרנו רץ כצבני חלק ב סימן י פרק א].

ז.

בספר נפש הרב (ליקוטי הנהגות עמ' קסב) כתב וז"ל: "רבנו [הגרי"ד סולובייצ'יק] נהג כמנהג הגר"א שלא לומר אנעים זמירות אלא ביום הכיפורים, וחדשים מקרוב באו והנהיגו לשיר אדון עולם (או אנעים זמירות) בניגון שכזה שכל הקהל יחד שרים כל הפיוט כולו, וביטלו את הענין של האמירה והענייה שהיה נהוג בהם. וכן בפיוט קל אדון. ורבנו אמר שאין זה נכון, דכשנאמרים בציבור בצורה של אמירה וענייה, הרי נדונים כדבר שבקדושה (הטעון אמירה וענייה), ואין מן הנכון לבטל את הקיום הזה".

ובשולי הדברים הוסיף רבי צבי שכטר: "ונקודה זו שדבר שבקדושה טעון אמירה וענייה, כנראה שקיבל רבנו מהגר"ח [מבריסק], שכן ביאר בנוגע לשירת הים, עי' בספר שי לתורה לפרשת בשלח עה"פ ותען להם, שאף הנשים הוצרכו לומר את השירה שלהן בפני עשרה אנשים, שהרי שיבחו להקב"ה בצורה של עניה ואמירה, אשר דינו כדבר שבקדושה, שטעון עשרה".

ומבואר בדבריו כי דבר שבקדושה טעון אמירה וענייה. ולפי זה מובן מדוע גם אמירת י"ג מידות היא בגדר דבר שבקדושה, שכן מצינו "אמירה וענייה", כנהוג שהש"ץ אומר "ויעבור ה' על פניו ויקרא", והציבור עונים ביחד באמירת י"ג מידות".

אולם דברים אלו צריכים בירור, דמהיכי תיתי לומר שאמירת "אדון עולם ופיוט קל אדון" הם דברים שבקדושה הטעונים אמירה וענייה, ולא שמענו מעולם שאין לאומרם ביחיד כדין דברים שבקדושה. וגם לפי דבריו יש לתמוה מדוע אין אמירת "הלל" נחשבת לדברים שבקדושה מאחר ויש בה "אמירה וענייה" שאומר הש"ץ "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" והקהל עונים (עי' שו"ע או"ח סי' תכב סע' ב), וצריך ביאור בהבנת דבריו.

ח.

אולם בדברי הראשונים מצאנו גדר אחר לאמירת י"ג מידות.

כתב הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג ה"ד) "נהגו כל בית ישראל להרכות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מכל השנה, ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום". ומבואר בדברי הרמב"ם שהסליחות בעשרת ימי תשובה נאמרות רק בבית כנסת ובציבור. והרמ"א כתב בהלכות תענית (סי' תקסה סע' ה; על דברי השו"ע שהבאנו לעיל שאין אומרים י"ג מידות אלא בציבור) "וכן אין ליחיד לומר סליחות או ויעבור". ובמשנה ברורה (שם ס"ק יג) הביא ש"האחרונים תמהו על עיקר הדין דלמה לא יאמר היחיד סליחות שהוא תחנונים בעלמא, והסכימו דסליחות בלא י"ג מידות יכול יחיד לומר".

ובביאור הדברים כתב בספר הררי קדם (סימן א) שאמנם לפי המתבאר בדברי השו"ע שאין לומר י"ג מידות אלא בציבור כי הם "דבר שבקדושה" שצריך עשרה - טעם זה ודאי אינו שייך כלל בסליחות, כפי שתמהו האחרונים שהביא המשנה ברורה. אולם בגמרא (ראש השנה יז, ב) מובא: "ויעבור ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפילה". והריטב"א מפרש: "דויעבור דרשינן כש"ץ העובר לפני התיבה". כלומר, מלשון הכתוב "ויעבור" למדו שנתעטף הקב"ה כשליח צבור בשעת אמירת י"ג מידות. וביאר ההררי קדם: "ולפי זה נראה דעיקר החפצא של י"ג מידות אינם אלא בציבור, ולא מצד דבר שבקדושה [וכמבואר בדעת הטור ורבינו יונה (הובא לעיל אות ב) די"ג מידות לא הוי דבר שבקדושה], אלא מתחילה כל עיקר תפילה זו לא נתקנה אלא לציבור. ואם כן יש לומר דס"ל להרמ"א, דגם הסליחות שהם פתיחה של ריצוי ותחנונים להי"ג מידות דינם גם כן כהי"ג מידות עצמם שאינם נאמרים אלא בציבור". וזהו גם טעמו של הרמב"ם, שהסליחות בעשרת ימי תשובה נאמרות רק בבית כנסת ובציבור והיחיד אינו יכול לאומרו, כי עיקר תפילת הי"ג מידות והסליחות נתקנו לציבור, ולכן נאמרים רק בציבור.

ומבואר לפי שיטה זו שגדר אמירת י"ג מידות בציבור אינו משום "דברים שבקדושה" הנאמרים בעשרה, אלא משום שכל עיקר תקנת אמירת י"ג מידות היתה בציבור - כאשר הורה הקב"ה למשה רבינו את סדר אמירתם שיאמרו בציבור, והקב"ה כביכול נתעטף כשליח צבור. ומאחר ועיקר התקנה היתה לציבור, י"ג מידות אינם נאמרים אלא בציבור.

יוצא איפוא, שיסוד מחלוקת הרמ"א והאחרונים האם יכול היחיד לומר סליחות הוא, שהאחרונים למדו שטעם אמירת י"ג מידות בציבור הוא בגלל שהם דברים שבקדושה, ולכן תמהו על הרמ"א מדוע שהיחיד לא יאמר סליחות "דהוא תחנונים בעלמא". אולם לדעת הרמ"א שטעם אמירת י"ג מידות בציבור עיקר תקנתם הוא לציבור ולכן נאמרים רק בציבור, גם הסליחות שהם "פתיחה של ריצוי ותחנונים" לי"ג מידות דינם כי"ג מידות עצמם שאינם נאמרים אלא בציבור.

ט.

הסברא שי"ג מידות אינם נאמרים אלא בציבור כי עיקר התקנה היתה לציבור, מבוארת גם בדברי שבלי הלקט (סימן כט) שכתב בטעם המנהג לומר י"ג מידות רק בציבור: "הציבור מתקבצין ומתענין ועושין צדקה ומבקשים רחמים ומכוונים ליבם לאביהן שבשמים והקב"ה מרחם עליהם ואינו

מואס תפילתן של רבים ועונה אותן, שנאמר הן א-ל כביר לא ימאס, וכרת הקב"ה ברית עם משה רבינו ועם אבותינו שאינן חוזרות ריקן שנאמר הנה אנכי כורת ברית, לפיכך אין אומרין אותן אלא בצבור". ומבואר בדבריו שהטעם לאמירת י"ג מידות בציבור אינו משום שהם "דבר שבקדושה" אלא בגלל ש**עיקר התקנה לאומרים היא בציבור**.

וכדברי שבלי הלקט מבואר גם באור זרוע (הלכות תשעה באב סימן תטז) שכתב בשם הגאונים "דאין היחיד אומר סליחות כלל ואינו אומר ויעבור, לפי שאי אפשר י"ג מדות ביחיד אלא בציבור שכן אמרו חכמים (ראש השנה יז, ב) ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם". כלומר, ה"ברית הכרותה" שהבטיח הקב"ה להיענות כשאומרים י"ג מידות, היא רק בציבור. נמצאנו למדים מדברי רבותינו הראשונים הנ"ל - שטעם אמירת י"ג מידות עם הציבור אינו משום שהם כ"דברים שבקדושה" הנאמרים בעשרה, אלא מטעם שעיקרה של תקנת אמירת י"ג מידות היתה בציבור, כי הקב"ה הבטיח שאינו מואס תפילתן של רבים, ובגלל שעיקר התקנה היתה לציבור, אינם נאמרים אלא בציבור.

ואמנם לפי טעם זה בגדר אמירת י"ג מידות, כתב בשו"ת בצל החכמה (חלק ה סימן סא) שיחיד העומד באמצע קריאת שמע וברכותיה אינו מפסיק לומר י"ג מידות עם הציבור, שהרי י"ג מידות אינן דבר שבקדושה, ולכן אין היתר להפסיק באמצע ק"ש וברכותיה כדי לומר י"ג מידות [ובוודאי שגם באמצע שמונה עשרה אינו מפסיק כדי לשמוע אמירת י"ג מידות].

י.

ובתוספת ביאור להסבר זה שעיקרה של אמירת י"ג מידות היא תקנה לציבור, נראה על פי דבריו של המאור ושמש בפרשת ויחי על הפסוק (בראשית מט, כח) "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר", וז"ל: "ופירשו הגאונים ז"ל כל זמן שבני יעשו כסדר הזה דייקא, דהיינו ש**נוהגים את עצמם במידות הקדושים האלו**, אז אני מוחל להם, ולא די באמירה לבד רק גם כן יעשו דייקא, אז מועיל אמירה וברית כרותה שאינן חוזרות ריקם. ונראה שמפני כך הלכה פסוקה שאין הי"ג מידות נאמרים רק בציבור שיש מניין ולא ביחידות, מפני שאין תלויה באמירה לבדה רק בעשיה, אם עושים המידות כנזכר לעיל. והנה בציבור שיש מניין אזי בכל אחד נמצא איזה מידה מי"ג מידות, בזה מידת רחום, בזה מידת חנון, בזה ארך אפים, בזה רב חסד, אזי קורא אני שפיר כל זמן שבני יעשו כסדר הזה אזי אני מוחל וכו', לאפוקי ביחיד", עכ"ל.

ויתכן שגם בדברי האגרות משה (הובאו לעיל **אות ד**) רמז לסברא זו, שכתב בביאור טעם המנהג להצטרף לאמירת י"ג מידות בציבור "דהוא להטיב להציבור המתפללים שאף שיש להם עשרה האומרין, מכל מקום כשיש יותר עם האומרים הי"ג מידות מתעוררין הרחמים מהשי"ת על הציבור המתפללין ביותר".

כלומר, הצורך בציבור בשעת אמירת י"ג מידות נובע מעיקר התקנה לומר י"ג מידות משום שיש באמירתן סדר של בקשת רחמים לפי המקום, כפי שהבטיח הקב"ה שלא ישיב ריקם סדר זה. וכדי שבקשת הרחמים תעלה ברצון יש צורך בציבור - כדברי המאור ושמש, שבציבור יש סיכוי שימצאו יותר אנשים המקיימים בעצמן את מידות הרחמים, או כדברי האגרות משה שכאשר יש יותר אנשים האומרים י"ג מידות מתעוררים יותר רחמי השי"ת.

יא.

ומוסיף בצל החכמה לחדש, שגם את לשון השו"ע "אין היחיד רשאי לומר י"ג מידות דרך תפילה ובקשת רחמים, **דדבר שבקדושה הם**, אבל אם בא לאומרם דרך קריאה בעלמא אומרם", ניתן לפרש על פי המבואר לעיל, שעיקר הטעם לאמירת י"ג מידות בציבור הוא משום שהתקנה לאומרם היא בציבור, שאז ברית כרותה שתפילתם נענית, והלשון "דבר שבקדושה" הוא לשון "מושאל" רק לענין זה שאין לאומרם ביחיד כ"דברים שבקדושה", לפנינו דבריו:

"ואם כי בודאי שאין לנטות מפסק השו"ע שאין ליחיד לומר י"ג מדות דרך תפילה ותחנונים רק דרך קריאה בעלמא, והיינו בניגון וטעמים כמבואר במג"א (שם סק"ה). עם כל זה גם לדעתם יש לומר שאינו דבר שבקדושה ממש, וכן מורה לשון הרשב"א בתשובה (סי' רי"א) שכתב "וכדבר שבקדושה הן" משמע "כדבר" שבקדושה **ולא דבר שבקדושה** ממש. ואף שהבית יוסף (סי' תקסה) הנ"ל מעתיק לשון תשובות הרשב"א "**דדבר שבקדושה הן**" וכן כתב בשו"ע, וכן כתב גם בשבלי הלקט (סימן כט) בשם הר"ר אביגדור כהן צדק "שהן דברים שבקדושה" עי"ש. יש לומר דהיינו דווקא לענין שאין היחיד רשאי לאומרן דרך תפילה ובקשת רחמים, אבל גם הם מודים שאינו **דבר שבקדושה ממש**, לענין שגם העומד באמצע פסוקי ק"ש וברכותיה יפסיק לאומרן עם הציבור. ובודאי שכן ראוי להורות כיון שלדעת הפוסקים שהזכרתי לעיל [היינו דעת הטור ורבינו יונה המובאים לעיל **אות ב**] לא חשיבי דבר שבקדושה כלל, וממילא שאין ליחיד העומד בפסוקי ק"ש וברכותיה להפסיק כדי לומר י"ג מידות עם הציבור".

ומאחר שהטעם לאמירת י"ג מידות בציבור הוא משום שכל עיקרה של התקנה היא לאומרה ביחד עם הציבור, יתכן שאי אפשר להצטרף לאמירת י"ג מידות כאשר שומען ברדיו. דיש לומר שבגלל שעיקר תקנת אמירת י"ג מידות היא בציבור, דבר זה שייך רק **כשנמצא בפועל עם הציבור**, ובפרט לפי המבואר בדברי המאור ושמע, שסגולת אמירת י"ג מידות היא ב"עשייתן" ולכן צריך שיהיו עשרה שלכל הפחות ימצא באחד מהם מידות "רחום" או "חנון", **ודבר זה שייך רק כשנמצא בפועל עם הציבור**. וגם מדבריו של האגרות משה "שיש יותר עם האומרים הי"ג מידות מתעוררין הרחמים מהשי"ת על הציבור המתפללין ביותר", משמע שכדי לעורר רחמי שמים שי"ג המידות יתקבלו, **צריך להימצא ביחד עם הציבור**. ובשלמא אם הטעם לאמירת י"ג מידות בציבור הוא משום שהם "דברים שבקדושה", אפשר להיחשב כמצטרף לציבור גם שלא נמצא עמהם מכיון ש"אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת" בין השכינה השרויה אצל העשרה ובין היחיד. אולם לפי המבואר שטעם אמירת י"ג מידות בציבור הוא משום שכל עיקרה של התקנה היא להיאמר ביחד על ידי ציבור, נראה שאין האמירה מצטרפת אלא אם כן נמצא ביחד **בפועל עם הציבור**.

והנה כתב בן איש חי (שנה ראשונה, פרשת כי תשא, אות ד) וז"ל: "וכתבתי בספרי הקדוש מקבציאל, אם אומר אדם י"ג מידות עם הציבור, והם ממהרים לגמור אותם, והוא עודנו במחציתם, לית לן בה, והרי זה חשיב קוראם עם הציבור, **כיון שהתחיל בהם עם הציבור**".

אולם לפי המבואר, מכיון וכל עיקרה של תקנת אמירת י"ג מידות היתה לאומרה ביחד עם הציבור כי ההבטחה שתועיל אמירתם "שלא תחזור ריקם" היא רק בציבור האומר את הי"ג מידות וגם "עושה" אותן, נראה שצריך לומר את **כל** הי"ג מידות עם הציבור ואין די אם רק התחיל עמהם, כי יתכן שסגולת פעולתן של הי"ג מידות היא רק **שכל** הציבור אומר את **כל** הי"ג מידות ביחד.

ברם מאידך גיסא אפשר לומר שבכל אופן די בכך **שהתחיל** לומר עם הציבור את הי"ג מידות, כפי שמצינו בהלכות תפילה שעיקר תפילה בציבור היא להתחיל תפילת שמו"ע ביחד עם כל הציבור, וכפי שכתב ערוך השלחן בענין תחילת תפילה בסוף זמן תפילה (או"ח סי' קי סע' ה) וז"ל: "נראה מתוספות (ברכות ז, א ד"ה שאלמלי) דהולכין אחר ההתחלה, ואם התחיל בזמן תפילה, מיקרי תפילה בזמנה אע"פ שמסיימה לאחר הזמן". ומבואר בדבריו שאם לא נשאר די זמן כדי לסיים את כל התפילה בתוך זמנה, די במה **שהתחיל** את התפילה בזמן, וראיה מדברי התוספות בברכות שביארו את מאמר הגמרא, שבלעם הרשע ידע לכיין את הרגע בו כועס הקב"ה, ורצה לקלל אז את בני ישראל. והקשו התוספות "ואם תאמר מה היה יכול לומר בשעת רגע". ובתירוצם השני כתבו תוספות: "אי נמי מאחר שהיה מתחיל קללתו באותה שעה היה מזיק אפילו לאחר כן". כלומר, מכיון שהיה מתחיל לקלל ברגע שהקב"ה כועס, אפילו אם יסיים את הקללה כאשר הקב"ה כבר לא כועס, מכל מקום הקללה תחול, כיון שהתחלתה היתה בעת הכעס של הקב"ה. ומדברי תוספות הוכיח שהולכים אחר תחילת התפילה, ואם מתחיל להתפלל בעת שהוא זמן התפילה, אפילו אם מסיים כאשר זמן התפילה עבר, מכל מקום שפיר דמי ויוצא ידי חובתו.

ולכן אף כאן, סבור הבן איש חי, שאם התחיל לומר י"ג מידות עם הציבור, והציבור גמר לאומרם לפניו, יכול להמשיך לאומרם ונחשב כאילו אומר עם הציבור, כי מייחסים הכל להתחלה.

ענף ב

י"ג מידות בציבור של נשים

יב.

בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סימן עח) דן "בדבר שאלתו ממה שעשו הלכה למעשה בבית ספר לבנות שאמרו תהלים בשביל גאון אחד שמונח בבית החולים ה' ישלח לו רפואה שלימה ונסתפק כ"ג שהיו שם הרבה בתולות יותר מי"ב שנה ורצו לומר שלש עשרה מידות אחר תהלים בצבור ובוזה נסתפק כ"ג אם שפיר דמי". והשיב המשנה הלכות שלפי דברי הגמרא במגילה (כג, ב) שההלכה ש"כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" נלמדת מהפסוק "עדה" האמור בפרשת המרגלים [שהיו עשרה], יוצא ש"עשרה" הם זכרים גדולים, ולכן דברים שבקדושה אינם נאמרים בעשר נשים או עשרה קטנים. וכפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' נה סע' א) "אומרים קדיש ואין אומרים אותו בפחות מעשרה זכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות, והוא הדין לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה", ובמשנה ברורה (ס"ק ג) כתב בשם הפרי מגדים "עשרה זכרים, לאפוקי נשים". ובגמרא (ברכות מה, ב) מובא: "והא נשים אפילו מאה כתרי גברי דמיין", ופירשו התוספות: "לענין קיבוץ תפילה ולענין כל דבר שבעשרה".

ומסיק מזה המשנה הלכות: "הנה מפורש דלענין קבוץ תפילה ולכל דבר שבקדושה שצריך עשרה, מאה נשי כתרי דמי, ואסור לומר להם דבר שבקדושה אפילו מאה נשים, וכן כל דבר שצריך עשרה, והא דמותרות לזמן לעצמן טעם אחר הוא כמובן. והעולה, **דודאי אסור לנשים לומר שום דבר שבקדושה**, וי"ג מידות הנאמרין רק בציבור בכלל הוא, ואפילו עשו לעצמן מנין נשים ואפילו מאה כבי תרי דמי לענין זה ודאי אם הם מתפללין עם הציבור אומרים כל התפלות שהציבור אומרים כיון דאיכא עשרה זכרים גדולים, וזה פשוט".

ובפשטות, דבריו של המשנה הלכות נתייסדו על ההנחה שטעם אמירת י"ג מידות בציבור הוא משום שהם "דברים שבקדושה", ולכן נקט שמאחר ועשר נשים אינן נחשבות כ"ציבור" לענין אמירת דברים שבקדושה, אי אפשר לומר י"ג מידות בציבור של נשים.

יג.

אולם נראה כי יש להבדיל בין רבים לבין ציבור.

בגמרא (סנהדרין עד, א) מפורש שעכו"ם שאנס ישראל לעבור על אחת ממצוות התורה אמר רבי יעקב, בפרהסיא, יהרג ואל יעבור. ואמרו שם "אין פרהסיא פחותה מעשרה בני אדם". ונחלקו האחרונים אם נשים נכללו במנין עשרה לדין זה.

המנחת חינוך (מצוה רצו אות י) כתב: "בגמרא שם מבואר דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל, ויליף תוך ועדה עדה ממרגלים מה להלן עשרה אף כאן עשרה, וכן הוא בברכות (כא, ב) ובמגילה (כג, ב) גבי אין אומרים דבר שבקדושה פחות מעשרה מלימוד ונקדשתי דאתיא תוך תוך. ועיין רמב"ם (הלכות תפילה פ"ח ה"ד) דצריך שיהיו עשרה גדולים ובני חורין, כמבואר בגיטין (לח, ב) דרבי אליעזר שחרר עבדו להשלימו לעשרה. ואם כן נראה דכאן נמי צריך דוקא להיות זכרים ובני חורין, וצ"ע אמאי אינו מבואר בר"מ כאן דצריך דוקא אנשים בני חורין, ולחלק בין כאן להתם צ"ע".

אולם לדעת רבי יוסף ענגיל בספרו גליוני הש"ס (סנהדרין עד, ב ד"ה מה להלן) גם נשים נכללות במנין עשרה לדין קידוש השם בפרהסיא. הגר"י ענגיל הביא את דברי הרוקח שחיוב זימון בעשרה הוא דווקא בעשרה ישראלים זכרים גדולים מאחר ובסוגיא בסנהדרין מבואר ש"פרהסיא" היינו עשרה וכפי שנלמד מ"עדת המרגלים" שהיו עשרה גדולים וזכרים, וכתב הגר"י ענגיל על דברי הרוקח: "והם חידוש דלא יהיה חיוב קידוש השם רק בפני עשרה זכרים דייקא, ולשון הש"ס דכאן דאמר תחילה אין פרהסיא פחותה מעשרה בני אדם, פשוט דגם אשה בכלל בן אדם, ואם כן הרי לא חידש הש"ס אחרי זה רק דבעינן ישראלים, אבל לא דניבעי נמי זכרים. ומיהו לענין קטנים יש לומר מסברא דבפני קטנים לא הוי קדושת השם, כיון דאין להם דעת".

ובביאור מחלוקת המנחת חינוך ורבי יוסף ענגיל, כתב הרב חיים ג'קטר (קובץ בית יצחק חלק כב עמ' 300) שיש להבדיל בין "ציבור" ל"רבים". עשרה זכרים בני חורין מוגדרים כ"ציבור", אולם נשים אינן בכלל "ציבור", כדברי הגמרא בברכות שהבאנו לעיל ש"אפילו מאה נשים אפילו כתרי גברי דמיין", ופירשו התוספות "לענין קיבוץ תפילה ולענין כל דבר שבעשרה". ולכן בכל דברים שבקדושה

שצריך "ציבור", אין נשים בכלל. ולכן לדעת המנחת חינוך, שמצות קידוש השם בפרהסיא צריך נוכחות של "ציבור" לחייב ישראל להיהרג, אין נשים בכלל מנין עשרה לקידוש השם.

אולם רבי יוסף ענגיל סובר "שהדרישה לעשרה בענין קידוש השם בנסיבות מסוימות היא לנוכחות "רבים", ולא "ציבור". אשה אינה יכולה להיות חלק מציבור, אולם היא יכולה להיות חלק מרבים. הסברא לכך שבנוכחות רבים אנו מתמקדים ברושם על המסתכלים שזה מסר נפשו להקב"ה כדי לא לעבור איסור, ולמה יש לחלק בין נשים וגברים בענין זה, ששניהם מתעוררים מזה שעדים הם למסירות נפש לבורא. ולכן הגיוני לומר שגם נשים יכולות להרכיב אגודת בני אדם המוגדרת על פי הלכה כרבים. קצת ראייה לכך ניתן לשאוב משו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' קלט ענף ו) שפסק שנשים הן בכלל מנין ס' ריבוא הדרוש להגדרת רשות הרבים לפי שיטת רש"י ועוד ראשונים (עי' עירובין נט, א; וביאור הלכה סי' שמה ד"ה ו"א שכל, לסיכום השיטות בנדון). ניתן לומר שכמו שמתי שהדרישה לרבים הי' ס' ריבוא, נשים בכלל, במקביל מתי שדורשים עשרה להיות מוגדר כרבים, נשים בכלל".

מסיים הרב ז'קטר: "ואין ליישם את הכלל "מאה נשי כתרי גברי דמי", שזה שייך אך ורק שדורשים נוכחות ציבור, אבל לא במקרה שדורשים אסיפה של רבים".

ולפי זה מתבאר ספקו של הגהות אשר"י (מגילה פ"א סי' ו; הובא ברמ"א או"ח סי' תרצ סע' יח) בקריאת המגילה שצריכה להיות לכתחילה בציבור, אם נשים מצטרפות לעשרה "דמאחר ואינו אלא משום פרסום הנס לא בעינן שיהיו בני מצוה". וכנראה יסוד הספק הוא אם דורשים נוכחות "ציבור", ו"ציבור" היינו עשרה זכרים בני חורין, או שהיות "ואינו אלא משום פרסום הנס", אין דורשים נוכחות "ציבור" אלא נוכחות של "רבים", ע"כ דבריו.

י.ד.

מצאתי מקום נוסף שנשים מצטרפות למנין עשרה. בשו"ת רב פעלים (או"ח ח"ב סימן סב) נשאל האם ההלכה שצריך לומר בפני עשרה שמבקש מחברו מחילה ולא רצה חברו למחול לו כדי שלא יחשדוהו (שו"ע או"ח סי' תרו) מתקיימת כשאומר כן בפני עשרה נשים. ובתחילת דבריו כתב: "בהשקפה הראשונה אמרתי, הסברא מחייבת דמהני בעשרה נשים, דמידי הוא טעמא אלא בעבור פרסום הדבר, גם על ידי נשים יתפרסם, ואדרבה נשים דברניות הן ויפרסמו הדבר יותר מאנשים".

ובהמשך דבריו כתב: "ועוד אני אומר שספק זה יש להסתפק בו בדין אחר, דאיתא בשו"ע (סי' תרעא) בדין נר חנוכה שמדליקין ומברכין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא, וכתב המג"א (שם ס"ק י) שאם הוא סמוך לחשיכה בליל שבת וטרם שיבואו מנין לבית הכנסת יתקדש היום, יברך וידליק מיד דמכל מקום איכא פרסומי ניסא כשבאים אחר כך לבית הכנסת וכו'. וכתב הרב שערי תשובה בשם מור וקציעה כיון שהוא משום פרסומי ניסא צריך שיהיה עדה בשעת מעשה ורק אם השעה דחוקה לא יבטל ההדלקה אלא ידליק בלא ברכה. וגם בזה יש להסתפק אם נמצא עשרה נשים ידליק בברכה ואפילו דאין השעה דחוקה, או דלמא אין מועיל פרסום אשר בפני נשים דאין נחשבים עדה כמ"ש חז"ל בדין הקדושה דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל, ולא בנות ישראל".

ובתוך דבריו מביא הרב פעלים: "והנה בדין מחלל שבת בפרהסיא כנזכר בש"ע (יו"ד סי' ב סע' ה) דכתבו הפוסקים לא חשיב פרהסיא אלא אם כן חילל בפני עשרה, ראיתי להרב פתחי תשובה

שם (ס"ק ב) שנסתפק אם חילל בפני עשרה נשים אי הוי פרהסיא, ולא פשיט הרב הנזכר ספק זה".

ולמעשה הביא הרב פעלים את ספקו של הרמ"א הנ"ל אם נשים מצטרפות למנין עשרה בקריאת מגילה, וכתב: "ועיין פרי חדש דכל דאיכא היכר צירוף אינם מצטרפים משום פריצותא עי"ש, הרי התם טעמא דבעינן עשרה הוא משום פרסומי ניסא, ועם כל זה אי לאו משום דניכר היכר צירוף דחשיב פריצותא דדמי לזימון הנזכר לעיל הוה אמרינן איכא פרסומי בנשים". ובזה נפשט הספק אשר נסתפקנו בנרות חנוכה, די ש לומר מהני צירוף נשים בעבור פרסום הנס, והוא הדין נמי דנפשט ספק הרב פתחי תשובה בענין מחלל שבת בפרהסיא בפני נשים דוקא דחשיב פרהסיא ופסול. אמנם ספק דנדון דידן [לענין בקשת מחילה בפני עשר נשים] לא נפשט מזה, די ש לומר בנדון דין התקנה היא בשביל בוש שיבוש ויתכפר, ובפני נשים לא הויא ליה בוש כל כך".

למדנו איפוא מדברי הרב פעלים, כי יש דברים שלגביהם עשר נשים נחשבות "פרהסיא". והיינו כפי שנתבאר לעיל, שיש להבדיל בין "ציבור" ל"רבים", ואף שלדברים שצריך בהם "ציבור", עשר נשים אינן נחשבות כ"ציבור", ולכן דברים שבקדושה נאמרים רק בעשרה זכרים בני חורין. אך בדברים שצריך נוכחות של "רבים" - וכגון לענין פרסום הנס בחנוכה ומגילה, או לענין "פרהסיא" בקידוש השם [לדעת רבי יוסף ענגיל והרב פעלים] גם עשר נשים נחשבות "רבים".

טו.

והנה נחלקו הראשונים אם ברכת המזון בעשרה נחשבת כ"דבר שבקדושה". כתב הרמב"ם (הלכות ברכות פ"ה ה"ז; וכן נפסק בשו"ע או"ח סי' קצט סע' ו) "נשים מזמנות לעצמן או עבדים לעצמן ובלבד שלא יזמנו בשם", והבין הכסף משנה בדעתו "דהזכרת השם הוא דבר שבקדושה, וכל דבר שבקדושה איננו בפחות מעשרה זכרים ובני חורין" (משנה ברורה שם ס"ק טו).

אולם במסכת ברכות (מה, ב) אמרו: "כיון דבעי לאדכורי שם שמים בציר מעשרה לאו אורח ארעא", כלומר אין דרך ארץ להזכיר שם שמים בפחות מעשרה. וכתב הרשב"א על דברי הגמרא (מגילה כג, ב) "ואין נושאים את כפיהן בפחות מעשרה", וז"ל: "פירוש, משום דמזכיר את השם ואומר יברכך ה', והוה ליה כזימון בעשרה דצריך משום דאמר נברך לאלקיננו". ומשמע מדבריו שאין דין זימון בעשרה משום "דבר שבקדושה", אלא משום "דלאו אורח ארעא" להזכיר שם שמים בפחות מעשרה.

[וכתב בספר תורת הזימון (סימן ל) וכן מובא בספר ארץ הצבי (סימן יב הערה 17) בשם הגרי"ד סולובייצ'יק, נפקא מינא במחלוקת הראשונים אם זימון בעשרה דינו כ"דבר שבקדושה", האם יש לענות לזימון בעשרה בעמידה. דהנה הרמ"א (או"ח סי' נו סע' א) כתב שצריך לעמוד בכל דבר שבקדושה. ולפי זה, אם זימון בעשרה דינו כ"דבר שבקדושה", צריך לעמוד בזימון. אולם אם חיוב הזימון בעשרה הוא בגלל שאין דרך ארץ להזכיר שם שמים בפחות מעשרה, ואינו משום "דבר שבקדושה", אין צורך לעמוד].

ובמאירי (ברכות מה, ב) מבואר טעם אחר מדוע עשר נשים אינן מזכירות שם שמים בזימון, וז"ל: "אם היו עשר אף על פי שמזמנות מ"מ אין מזמנות בשם שהזכרת השם דבר שבקדושה הוא ואין דבר שבקדושה מסור לנשים, ויש שחולקים בכך. ויראה כדעת ראשון, ממה ששאלנו הזכרת השם בברכה בעשרה מדכתיב

במקהלות ברכו אלקים, ונשים ועבדים לא איקרו קהל". ובדבריו מבואר טעם נוסף מדוע עשר נשים אינן מזכירות שם שמים בזימון, כי הזכרת שם שמים נלמדת מהפסוק "במקהלות ברכו אלקים", **ונשים אינן נחשבות ל"קהל"**.

ונראה לבאר את דברי המאירי על פי מה שכתב בספר ארץ הצבי (סימן יב אות יב) בענין צירוף נשים לזימון: "ב' אופני ברכת הזימון יש, דלפעמים היא חובה ולפעמים רשות, ולהוות זימון דחובה בעינין שיהא שמה חלות שם "חבורה" של ג', או חלות שם "ציבור" של עשרה. **ובנשים, לעולם ליכא צירוף להוות שם "רבים" או שם "חבורה"**. דלעולם כוונת התורה שכל אדם ינהוג חיים של צניעות, דהיינו חיים פרטיים, אלא דלפעמים הוכרחה ההלכה לקבוע דינים של ציבור, והלכות של פרהסיא. ודינים אלו צמצמה התורה רק לגברים ולא לנשים, דיותר הקפידה התורה על הנשים שיחיו חיים פרטיים (חיים של צניעות) מאשר על אנשים, וכמו שדרשו בספרי עה"פ שום תשים עליך מלך, ולא מלכה". ומבואר בדבריו, שצירוף של נשים אינו יוצר חלות שם של "רבים" או "חבורה", [ויסוד זה כבר מבואר בדברי הפרי חדש שהבאנו לעיל **אות יד**].

ולפי זה הוא מבאר "באופן אחר" [מהבנת הכסף משנה בדברי הרמב"ם] את הטעם שנשים אינן מזכירות שם שמים בזימון: "דלברך בזימון של שלשה סגי במה דאיכא ריעות להיות שמה רשות לזימון, אף דליכא חלות שם "חבורה" לאשוויי חובת זימון. מה שאין כן לזמן בעשרה, לזה בוודאי בעינין שם "ציבור" ושם "רבים", וממילא יש לומר **דבנשים לעולם ליכא צירוף להוות שם "רבים"**, וכנ"ל, ומהאי טעמא הוא דאינן מזמנות בשם". ולמרות שלא הזכיר בדבריו את שיטת המאירי, נראה כי זהו ביאור דברי המאירי ש"נשים אינן **נחשבות לקהל**". דהיינו, שצירוף נשים אינו מהווה חלות שם של "רבים", ולכן מאחר ולצורך הזכרת שם שמים בזימון צריך "קהל", נשים אינן נחשבות כ"רבים" וכ"קהל".

מתוך הדברים שנתבארו עלו בידנו שלוש שיטות בדין הזכרת שם שמים על ידי עשר נשים בזימון:

[א] שיטת הכסף משנה בהבנת הרמב"ם, שזימון בעשרה הוא "דבר שבקדושה" הנאמר ב"ציבור", ומאחר **ועשר נשים אינן נחשבות "ציבור"** הן אינן מזכירות שם שמים בזימון.

[ב] שיטת המאירי, שגם אם זימון אינו "דבר שבקדושה", ואין צריך "ציבור" להזכרת שם שמים בזימון, אולם מכיון שלהזכרת שם שמים בזימון צריך "קהל", כדכתיב "במקהלות ברכו אלקים", **ונשים אינן נחשבות ל"קהל"**, ולכן הן אינן מזכירות שם שמים בזימון.

[ג] דעת ה"ש חולקים" המובאת במאירי, שזימון בעשרה אינו "דבר שבקדושה", ולכן עשר נשים יכולות להזכיר שם שמים בזימון.

טז.

ומעתה נבוא לדון בשאלה האם עשר נשים יכולות לומר י"ג מידות.

ונראה כי דברי המשנה הלכות שאי אפשר לומר י"ג מידות בציבור של נשים, נבעו מכך שהבין כי אמירת י"ג מידות בציבור היא משום שהם "דבר שבקדושה", ומאחר ולענין "דבר שבקדושה" צריך "ציבור", הרי שעשר נשים אינן נחשבות כ"ציבור" ואינן יכולות לומר י"ג מידות בציבור של נשים.

אולם לעיל נתבאר בדברי הראשונים טעם אחר לאמירת י"ג מידות בציבור - שהקב"ה הבטיח כי אינו מואס תפילת רבים, ובשל כך עיקר התקנה היתה לציבור, ולכן גם צריך לאומרם רק בציבור. ולפי טעם זה נמצא שלצורך אמירת י"ג מידות אין צורך ב"ציבור" אלא ב"רבים", כי עיקר ענין האמירה הוא שבהתכנסות של רבים מתגלה יותר מידת רחמיו של הקב"ה, ובזה אין צורך ב"ציבור" אלא ב"רבים". ולכן אמנם לעשר נשים אין דין "ציבור" לענין אמירת דבר שבקדושה, אולם הן שפיר נחשבות כ"רבים" לענין זה שביכולתן לומר י"ג מידות [ובפרט מאחר ונשים מחוייבות בתפילה משום "רחמי", כדברי הגמרא בברכות (כ, ב), והלוא נתבאר בדברי האגרות משה שענין אמירת הי"ג מידות הוא כדי להרבות ברחמי].

אך כפי שנוכחנו לראות, לשיטת המאירי, נשים אינן נחשבות ל"קהל", וכפי שנתבאר גם בדברי ארץ הצבי לענין זימון, בנשים "לעולם ליכא צירוף להוות שם רבים או שם חבורה" - ולפי זה גם אם נאמר שלצורך אמירת י"ג מידות אין נדרש "ציבור" אלא "רבים", אך לשיטה זו נשים אינן נחשבות ל"רבים", ולכן עשר נשים לא יוכלו לומר י"ג מידות.

אמנם עדיין יש לעיין בדבר, כי אולי שונה דין זימון שצריך בו חלות שם "קהל", כלשון הפסוק "במקהלות ברכו אלקים", ואילו לאמירת י"ג מידות די באסיפה של רבים בגלל שברבים מתגלה יותר מידת הרחמים אפילו אם אסיפה זו [כגון של נשים] אינה נחשבת כ"רבים" ו"קהל" לעניינים אחרים, וצ"ע.

סוף דבר, בכל אחד מהטעמים לאמירת י"ג מידות בציבור, מצינו קולא וחומרא. לפי הטעם שהם "דבר שבקדושה": קולא, שיכולים להצטרף לאמירת י"ג מידות באמצעות שמיעה ברדיו. חומרא, שנשים אינן אומרות י"ג מידות בציבור של נשים. ולפי הטעם שבגלל שעיקר התקנה היתה לציבור יש לאומרם רק בציבור: החומרא, שצריך להיות בפועל עם הציבור האומר את י"ג המידות, ואינו יכול להצטרף כששומע ברדיו. והקולא, שגם נשים יוכלו לאומרם ברבים [אך לפי שיטת המאירי הנ"ל, צ"ע בדבר]. ולפי שני הטעמים, אין להפסיק באמצע התפילה לאומרם. אך אם יושב ולומד, פסק האגרות משה שיאמר עם הציבור, ואילו באמצע לימוד לרבים לא יפסיק.